

**Спеціалізована вчена рада Д 41.086.03
У Національному університеті
«Одеська юридична академія»**

65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію ПАВЛОВОЇ Юлії Сергіївни на тему:

«Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі»

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право

Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється важливою та вкрай актуальною законодавчою новелою – з грудня 2017 року в цивільному процесуальному законодавстві вперше закріплено статус електронних доказів в якості самостійних засобів доказування. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу призвів до того, що цифрові технології стали невід’ємним атрибутом сучасного життя. Як частина об’єктивної дійсності, технології сприймають, зберігають та відображають конкретні життєві обставини, а тому використання таких технологій є засобом пізнання певних фактів, зокрема, таких обставин, від встановлення яких залежить можливість захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Увага авторки до теми дисертаційного дослідження пояснюється відсутністю на дисертаційному та монографічному рівнях комплексного дослідження електронних документів як джерела доказів в цивільному процесі. У змісті дисертаційного дослідження авторка посилається на існування низки проблем щодо практичних аспектів використання електронних документів. Зазначене свідчить про необхідність підвищення ефективності судового способу захисту шляхом запровадження єдиних стандартів збирання, дослідження та оцінки електронних документів, що

матиме наслідком популяризацію використання електронних документів в процесі доказування.

Актуальність теми дисертаційного дослідження відповідає також тематиці відповідно до планової науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671) на 2011–2015 рр., а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу університету «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016–2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016–2020 рр.

Відтак, дисертаційне дослідження Ю.С. Павлової щодо теоретичних та практичних аспектів використання електронних документів як джерела доказів в цивільному процесі слід вважати таким, що відповідає вимогам актуальності, та необхідним для подальшого розвитку доктрини цивільного процесуального права.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків, рекомендацій. Структура дисертації обумовлена завданнями дослідження та в цілому відповідає внутрішньому логічному зв'язку його етапів. Дослідження складається із анотації, вступу, чотирьох розділів, які поділено на 7 підрозділів та висновків. До роботи додано список використаних джерел, який містить 315 найменувань.

Основні положення дисертації, висновки та практичні рекомендації обговорювалися і були схвалені на засіданнях кафедри цивільного процесу НУ «ОЮА».

Дослідження проблематики електронних документів в цивільному процесі проведено дисертантом на високому науково-теоретичному рівні на основі поєднання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання в їх взаємному зв'язку та доповненні один одного, що зумовило високий ступінь обґрунтованості та достовірності висновків дисертації.

Основні положення дисертаційного дослідження опрацьовані із залученням значного масиву спеціальної літератури. На користь дисертанта свідчить проведення дослідження із залученням значної кількості спеціальної літератури, зокрема, матеріалів судової практики – рішень судів загальної юрисдикції, рішень Конституційного Суду України та рішень Європейського Суду з прав людини.

Ознайомлення з дисертацією дає підстави стверджувати, що робота містить основні та необхідні для такого дослідження компоненти: критичний аналіз досягнень попередніх дослідників цієї та суміжних проблем, увагу до зарубіжного досвіду, а також належну апробацію її результатів.

Достовірність та наукова новизна здобутих результатів. Дисертація є першим у науці цивільного процесуального права України спеціальним комплексним дослідженням електронного документа як джерела доказів у цивільному процесі.

Ю.С. Павловою висвітлено історичні передумови використання електронних доказів як засобів доказування в цивільному судочинстві, зроблено періодизацію історичного розвитку та становлення засобів доказування в цивільному процесі, сформовано власні підходи до розуміння понять електронного доказу та електронного документа, доведено необхідність уніфікації положень ЦПК України з нормами спеціального законодавчого акту – Закону України «Про електронні довірчі послуги».

Окрема увага авторки присвячена дослідженню теоретичних проблем класифікації електронних доказів. Дисертанткою вчинено спробу класифікації електронних доказів за різноманітними підставами. Так, за критерієм суб'єкта фіксування електронних доказів запропоновано

розрізняти: 1) електронні докази, зміст яких фіксується судом, 2) електронні докази, фіксація яких здійснюється сторонами справи, 3) електронні докази, зміст яких фіксується спеціальними суб'єктами; в залежності від внутрішнього змістовного наповнення та формату існування у цифровому вигляді – аудіозаписи, відеозаписи, фотографії, текстові, а також комбіновані електронні докази; в залежності від зовнішньої форми існування електронної інформації – докази з загальнодоступних веб-сайтів, суттєві докази (або докази змісту), а також докази, призначені для ідентифікації користувача та даних про трафік електронних інформаційних систем (метадані).

Разом з цим, авторка посилається на широке розмаїття електронних доказів та значну динаміку їх розвитку, в результаті чого окремі види електронних доказів перестають існувати, а здійснені на їх основі класифікації стають неактуальними. У зв'язку із цим Ю.С. Павловою запропоновано досліджувати електронні докази не в розрізі їх поділу на окремі групи за різноманітними критеріями, а шляхом дослідження найпоширеніших видів електронного доказу, на підставі чого запропоновано розрізняти: 1) електронні повідомлення, 2) інформацію з мережі Інтернет, 3) аудіо- та відеозаписи, 4) метадані та 5) електронний документ.

Схвальної оцінки заслуговує запропонована автором концепція структурно-функціональної організації електронного документа, яка пов'язує та співвідносить між собою такі складові елементи, як: «зміст», «форма», «матеріальний носій», «формат», «файл», «форма зовнішньої візуалізації» електронного документа.

Заслуговують на окрему увагу підходи автора до позиціонування реквізитів електронних документів через концепцію їх об'єднання в «метадані», у тому числі ідея автора щодо систематизації метаданих шляхом введення в обіг реєстраційно-контрольних карток електронного документа, які б містили зведену інформацію про життєвий цикл електронного документа.

В роботі авторкою зроблено правильний висновок щодо статусу електронного підпису як обов'язкового реквізиту електронного документа. Разом з цим, дисертанткою справедливо зазначається, що технічна можливість посвідчення електронним підписом електронних документів, інформація в яких подана не за допомогою письмових знаків (зображення, аудіо- та відеофайли), відсутня, а тому існує потреба в розробці відповідного програмного та технічного забезпечення задля можливості використання таких доказів в цивільному судочинстві.

Ю.С. Павлова висловлює критичні зауваження щодо недоліків законодавчих новацій, які стосуються огляду електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, в порядку їх забезпечення до подання позовної заяви. Дисертанткою звертається увага, що за загальним правилом забезпечення доказів до подання позовної заяви відбувається за місцезнаходженням відповідних доказів. Однак законодавством не визначено місце подання відповідної заяви, у разі забезпечення електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, місцезнаходженням яких можна вважати як мережу Інтернет, так і технічні пристрої (сервери), на яких зберігається відповідний доказ. У зв'язку із цим авторкою обґрунтовано необхідність внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України в частині, що стосується забезпечення доказів до подання позовної заяви шляхом огляду електронних документів, розміщених в мережі Інтернет, за підсудністю цивільної справи.

Варто погодитись із напрацюваннями авторки щодо систематизації єдиних підходів до збирання та процесуального закріплення електронних документів. До основних способів збирання та фіксації електронних документів дисертанткою запропоновано відносити такі: 1) подання паперової копії електронного документа, 2) огляд електронних документів судом, 3) проведення комп'ютерно-технічної та телекомунікаційної експертиз. Крім того, авторкою порушуються проблеми практичного використання електронних доказів та пропонується їх вирішення за

допомогою нормативного визначення нових способів збирання та процесуального закріплення електронних документів, а саме шляхом нотаріального посвідчення електронних доказів та витребування електронних доказів у Інтернет-провайдерів та інших суб'єктів, які беруть участь у процесі інформаційно-телекомунікаційної передачі даних та у фактичному володінні яких знаходяться сервери даних.

Окрім положень, які віднесено до наукової новизни, заслуговують на увагу думки, що містяться в дослідженні, щодо яких зроблено певні висновки. Особливо варто відзначити теоретичне обґрунтування самостійної правової природи електронного доказу як самостійного виду доказів на рівні з іншими засобами доказування в цивільному процесі, підхід дисертантки до визначення поняття електронного документа як зафіксовану в електронній (цифровій) формі інформацію (в тому числі текстову, у вигляді графічних зображень, планів, фотографій, відео- та звукозаписів тощо), що містить юридично значимі дані про обставини справи та реквізити, визначені законодавством як обов'язкові, розмежування електронного документа від письмового доказу в електронній формі, систематизація правил посвідчення друкованих копій електронного документа, практичні можливості нотаріального посвідчення електронних документів та комп'ютерно-технічної й телекомунікаційної експертизи, як способів збирання електронних документів, процесуально-правові аспекти визнання недопустимими електронних та паперових копій електронних документів у контексті правозастосовної практики національних судів.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дослідження, проведене Ю.С. Павловою, в цілому характеризується ґрунтовністю та аргументованістю. Однак задля об'єктивності оцінки дисертаційного дослідження, що рецензується, варто відзначити деякі дискусійні положення, до яких можна віднести наступні:

1. За результатами написання дисертаційної роботи дискусійним залишилось питання щодо виокремлення такої ознаки електронного доказу

як його взаємозв'язок із технічними носіями інформації. З технічної точки зору електронний доказ завжди розміщується на певному носії інформації, зокрема й докази, розміщені в мережі Інтернет, які зберігаються на серверах відповідних Інтернет-провайдерів. Однак з процесуальної точки зору дослідження електронних доказів, зокрема тих, що розміщені в мережі Інтернет, відбувається, як правило, шляхом ознайомлення із відповідними роздруківками веб сторінок з мережі Інтернет, дослідження висновків експертних досліджень або шляхом огляду відповідних електронних доказів безпосередньо в мережі Інтернет. Дослідження таких доказів здійснюється без необхідності залучення та огляду технічного носія, на якому зберігається оригінал електронного доказу. У зв'язку із цим авторкою було недостатньо уваги приділено питанню взаємозв'язку технічних носіїв інформації із електронними доказами, розміщеними в мережі Інтернет, та доцільності виокремлення такої ознаки щодо усіх видів електронних доказів в теорії цивільного процесуального права.

2. У змісті дисертаційного дослідження авторка посиляється на необґрунтованість виокремлення оригіналів електронних документів та їх електронних копій, зважаючи на ідентичність їх змісту, що є властивістю електронних документів. На думку авторки, відсутність електронних копій електронного документа, як і відсутність передбаченого законом порядку посвідчення таких копій, створює ризики визнання таких доказів недопустимими. У зв'язку із цим дисертанткою запропоновано виключення з діючого законодавства положень щодо посвідчення електронних копій електронних документів. Погоджуючись із проблемою відсутності передбаченого законом порядку посвідчення електронних копій електронних документів, дискусійним залишається положення щодо ідентичності електронних документів та їх електронних копій. Під час дослідження авторкою не було взято до уваги, що структурним елементом електронних документів є їх метадані, окремі з яких, наприклад, дата створення документа, є унікальними щодо кожного примірника електронного

документа. Тобто ідентичні за змістом оригінал та копія електронного документа завжди матимуть відмінні значення окремих метаданих, які, в свою чергу, також можуть бути джерелом доказової інформації.

3. Авторкою дисертаційного дослідження розкриті не всі аспекти застосування цифрового підпису для забезпечення аутентифікації та ідентифікації електронного документа. Зокрема поза увагою дисертантки залишились питання співвідношення цифрового підпису із іншими реквізитами електронного документа, такими як QR- та штрих-коди, як окремі засоби аутентифікації електронного документа, обов'язковість застосування електронного підпису як реквізиту аудіо- та відеозаписів, відсутні приклади практичного застосування інших видів електронного підпису, окрім електронного цифрового та кваліфікованого підписів, для забезпечення допустимості електронних документів.

4. Погоджуючись з прагненнями авторки оптимізувати підходи до збирання електронних документів, запропонований спосіб збирання електронних доказів шляхом витребування log-файлів у Інтернет-провайдерів та інших суб'єктів інформаційно-телекомунікаційної передачі даних був розкритий не у повному обсязі. Як вірно зазначає дисертантка, можливість витребування log-файлів у Інтернет-провайдерів на даний час передбачена ЦПК України шляхом їх витребування у загальному порядку. Незважаючи на це, відповідний спосіб збирання доказів не набув широкого розповсюдження у цивільному судочинстві, у зв'язку із чим дисертантці доцільно було присвятити більше уваги практичним аспектам та судовій практиці щодо витребування log-файлів та електронної інформації у Інтернет-провайдерів та інших суб'єктів, які беруть участь у процесі інформаційно-телекомунікаційної передачі даних, розкрити недоліки цього способу збирання електронних документів та запропонувати зміни до цивільного процесуального законодавства щодо подолання виявлених проблем.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Підбиваючи підсумки, варто констатувати, що

вищенаведені положення мають дискусійний характер і жодним чином не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, не спростовують значимість отриманих теоретичних та практичних висновків.

Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 9 наукових статтях. Опубліковані наукові статті відповідають встановленим вимогам та із достатньою повнотою відображають основні результати проведених здобувачем досліджень.

Дисертація та автореферат як за змістом, так і за оформленням відповідають основним вимогам, встановленим для такого виду робіт. Зміст дисертації в повній мірі відповідає змісту автореферату.

Дисертаційне дослідження Ю.С. Павлової «Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі», подане на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук і автореферат дисертації за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідають вимогам пунктів 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка, Павлова Юлія Сергіївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент –

суддя Київського районного суду м. Одеси,
кандидат юридичних наук, доцент

 В.С. Петренко

«27» серпня 2019 р.

   В.С. Петренко
N.O. Vragin